

O SLOVENSKEM IN SRBSKOHRVATSKEM AKCENTU

Slovensko tonemsko naglaševanje je v konstantnem tesnem razmerju s srbohrvatskim, netonemsko pa je s srbohrvatskim primerljivo le glede mesta naglasa. To razmerje Slovenci odkrivamo in natančneje določamo od druge polovice 19. stoletja.

The tonemic accentuation in Slovene stands in a constant close relation to that in Serbo-Croatian, whereas the dynamic accentuation in Slovene is comparable to that in Serbo-Croatian only as regards the position of the stress. This relation has been found out and more closely defined by the Slovenes since the second half of the 19th century.

Slovenski in srbskohrvatski (hrvatskosrbski) jezik sta svoj akcent podedovala iz praslovanščine, z manjšimi razločki po narečjih že v začetku. Tisočletni razvoj obeh jezikov v neenakih pogojih je karakteristične poteze slovenske in hrvatskosrbske akcentuacije čedalje bolj poudarjal in razlike večal. Keltski, ilirski in tračanski substrat ter germanski, romanski, madžarski, grški, vlaški in turški adstrat so odločilno vplivali na razvoj te akcentuacije. Naselitev Južnih Slovanov na meji med grško in latinsko kulturno hemisfero je usmerila razvoj v razgibano izdiferenciranost v političnem, družbenem, ekonomskem in kulturnem življenju in odločilno sodelovala v jezikovnem razvoju. Med prve akcentske inovacije štejemo izenačitev praslovanškega akuta s cirkumfleksom v srbskohrvatskih govorih, ki so se pozneje izoblikovali v jedro štokavske narečne skupine. To je bil akcentski odmik od čakavščine, kajkavščine in slovenščine. V 15. stol. se je v osrednjih štokavskih govorih, na ozemlju Hercegovine, centralne in vzhodne Bosne ter zahodne Srbije, spočel štokavski akcentski premik. Oba dotedanja akcenta, dolgi in kratki s padajočo intonacijo, sta se pomaknila za en zlog proti začetku besede. Novo naglašeni zlog je bil akutiran: *žèna, rúka*. Prvotni akcent s padajočo intonacijo je ostal samo na prvih zlogih: *mísaο, lípa, méso, jěšēn, rádiš, máti, óvce, gòvōr, sùhī, mùka*. Čakavščina akcenta ni premaknila, ni skrajšala dolžin in ni odpravila intonacij. Njena akcentuacija predstavlja v glavnih potezah praslovanško akcentuacijo, kar je prvi opazil čakavec Antun Mažuranić.¹

¹ Antun Mažuranić, O važnosti akcenta hrvatskoga za historiju Slavjanah, 1864.

Danes je odnos med praslovanskim, čakavskim, štokavskim in ruskim akcentom takle:

psl.	čak.	štok.	rus.
<i>rýba</i>	<i>rĭba</i>	<i>rĭba</i>	<i>rýba</i>
<i>rŏkŏ</i>	<i>rŭku</i>	<i>rŭku</i>	<i>rúku</i>
<i>žená</i>	<i>ženã</i>	<i>žèna</i>	<i>žená</i>
<i>rŏká</i>	<i>rŭkã</i>	<i>rúka</i>	<i>ruká</i>

Tako se torej ruske besede po mestu akcenta ujemajo s čakavskimi in štokavskimi, če so le-te cirkumflektirane. Čakavske in štokavske besede se ujemajo tudi v intonaciji. Besede pa, ki so v novoštokavskih govorih akutirane, imajo v čakavščini in ruščini akcent za en zlog dalje proti koncu besede, v čakavščini s padajočo intonacijo, v ruščini pa brez intonacije. Nadalje vidimo iz gornjih primerov, da na prvem zlogu štokavskih besed lahko stoji kateri koli akcent, na notranjih zlogih pa samo akutirani akcent: *ĭstina, mĭsliti, sŭnce, bŭdim — lŏpata, hválitĭ, gornjŏ-zemac, lakŏmstvo, Dalmatĭnac, izgovŏritĭ*. V štok. so dolgi samoglasniki ali v akcentuiranem zlogu ali v zlogih za akcentom: *ráditi, rádnik, rád-ničkĭ, pŏdátākã*, vokativ *Dãlmatĭnče*; — v čakavščini pa, ki je ohranila psl. stanje, je lahko dolgi zlog tudi v zlogu pred akcentom: *rŭkã*. V novoštok. akcentuaciji so enozložnice seveda le cirkumflektirane: *cãr, drŭg < < psl. cãrŭ, drŭgŭ, kŏnj, kŏnja, bãn, bána < psl. konjŭ konjã, bãnŭ bãnã*; v genitivni obliki imamo tu rastočo intonacijo, ker je akcent prešel na prvi zlog v okviru štokavskega premika. Štok. premik je še nedokončan proces. Začel se je v hercegovskem govoru v 15. stol., danes pa zajema periferijo novoštokavskih govorov.

Intonacija skupaj s samoglasniško kvantiteto v srbohrvaščini loči pomen: *dŭga* »tabula, n. die Daube«, *dúga* »iris, der Regenbogen«; *grãd* »urbs, oppidum, die Stadt« — *grãd* »grando, der Hagel«; *gŏra* »mons, der Berg« — *gŏrã* »komp. od zla«; *kŭpiti* »emere, kaufen«, *kŭpiti* »colligere, zusammenlesen« itd.

Sedanji način zapisovanja akcenta s samoglasniškimi kvalitetai se v slovenskem knjižnem jeziku polagoma udomačuje od začetka pismene tradicije² in je organsko zrasel iz narave slovenskega jezika. Pri Hrenu je tako zapisovanje že dokaj utrjeno. V 2. polovici 18. stol. imamo tekste, kjer so akcentski znaki zelo redki, so pa že trije³. V začetku 19. stol. je

² Prim. J. Dalmatin, *Biblia, Novi testament, ponatis*, Ljubljana 1969, list 45, 2. stran: *téh mĕrtvŭh ... Inu ony ga né fmĕli nŭšhter vezh vprašhati ...* itd.

³ Prim. Branja inu evangeliumi, na nedele, inu prasncke zhes celu lejtu ... V' Lublani, skus Joan. Fridrika Egerja, stiskavza Kraynske dushele, 1777; kjer koli v knjigi.

akcentuiranje teksta prišlo v splošno navado.⁴ Prešeren je svoje Poezije dosledno izakcentuiral. Danes porabljam te znake v vsakdanjem pisanju le, kadar gre za ločevalen pomen, npr. *drobnica* »necepljeno drevo in njegov sadež«, *dróbnica* »ovce in koze«; *gredó* »3. os.mn. sed. č. od *iti*«, *grêdo* »akuz. edn. od *grêda*«, ali če želimo poudariti mesto akcenta v besedi: *Justiniánus*, in široko ali ozko izgovorjavo samoglasnika: *grêbsti*, *grdôba*, *lêglo*, *lêča*.

Ko se je v začetku prejšnjega stoletja slovenska družba ovedela pomembne funkcije knjižnega jezika, so posamezniki začeli globlje razmišljati o pomenu akcenta. V. Vodnik je, kot znano, prvi opazil muzikalno naravo slovenskega akcenta. Slovníčarji Jernej Kopitar, Franc Metelko, Peter Dajnko in Anton Murko že teoretično razpravljajo o akcentu.⁵ Kopitar je rabil ostrivec za poudarek na dolgem ozkem *e* ali *o*, krativec pa na kratkem ali dolgem širokem samoglasniku.⁶ Murko loči *é* in *ó* kot dolgi ozki *e* in *o* ter *ê* in *ô* kot dolgi široki *e* in *o*.⁷ S krativcem zaznamuje kratke samoglasnike.⁸ Tudi Dajnko porablja strešico, ostrivec in krativec, kjer se mu zdi potrebno.⁹ Metelku sta zadostovala ostrivec in krativec, kajti za široki *e* in *o* je imel posebne črke.¹⁰

⁴ Prim. tekst v delih: Tomáša Kempzhána Hoja sa Kristusam... Janes Salokar... V' Lubláni 1820; — Lifti in Evangelji v' nedelje in prasnike zeliga léta... V' Ljubljani 1835; — Petére Mojsesove bukve, okrajfhane. Na fvetlo dal dr. Simon Klanzchnik... V' Ljubljani 1840. — O rabi akcentских znamenj izpričuje tekst citiranih del na kateri koli strani.

⁵ J. Kopitar, Grammatik... str. 152, 159, 208—212; — F. Metelko, Lehrgebäude..., str. 18 id.; — P. Dajnko, Lehrbuch... str. 7—8; — A. J. Murko, Theoretisch-practische Grammatik... str. 11.

⁶ Gl. Kopitar, o. c. str. 167: Wir schreiben also *jè* er ist, und *jé* er isst; *fhè* noch, *shé* schon; *shèna* das Weib, *shén* der Weiber usw. — Dergleichen auch *otrók* das Kind, *otrók* der Kinder; *kónj* das Pferd, *kónj* der Pferde; *mólim* ich bethe, *móli* bethe du (auch die Motten); *vódim* ich leite, *vódi* leite du (auch dem Wasser) u. s. f.

⁷ Primeri: *rêč* Sache, *rêca* Aente, *smêrt* Tod; *móž* Mann, *nôž* Messer, *gòr* hinauf, o. c. str. 11.

⁸ Primeri: *smêrt* Tod; *á í ú* so dolgi, *à ì ù* pa kratki samoglasniki, gl. l. c.

⁹ Primeri: 1. *á é í ó ú ý* sind gedehnt, d. i. lang, z. B. *glád* der Hunger, *mèd* Honig, *lím* die Mistel, *dvór* der Hof, *vúk* der Wolf, *výk* die Lehre, wie im Deutschen: Aal, See, nie, Loos, Ruh (o. c. str. 7); 2. *à è ì ò ù y* sind geschärft, d. i. kurz, z. B. *bät* der Knittel, *mèd* der Messing, *nít* der Faden, *nòx* das Messer, *güç* das Gespräch, *kryh* das Brot, wie im Deutschen: Macht, Recht, Licht, Lob, Mund. 3. *á ê î ó ú y* sind mitteltönend, d. i. kürzer als die gedehnten, doch aber länger als die geschärften, und haben nur an solchen Sylben statt, die bald länger, und bald kürzer gesprochen werden, z. B. *brät*, *bráta* der Bruder, *čêp*, *čêpa* der Zapfen, *vtič*, *vtiča* der Vogel, *krôp*, *krôpa* heisses Wasser, *güç*, *güça* das Gespräch, *slyh*, *slyha* das Gehör... (o. c. str. 8).

¹⁰ Z. ostrivcem je označeval dolge, s krativcem pa kratke samoglasnike: *Gla-dak kòt dóbova skorja*, *S trebúham za krúham* (o. c. str. 274). *Zúne lép*, *znótre slép* (str. 276). *Gàd ina pila* (str. 281).

Začetnik zapisovanja akcentov pri Srbih je Luka Milovanov,¹¹ ki je prvi opazil, da so samoglasniki dolgi in kratki ter padajoče in rastoče intonirani. Predložil je tri akcentske znake: strešica nam kaže dolge samoglasnike s padajočo, ostrivec dolge samoglasnike z rastočo intonacijo, krativec pa kratke samoglasnike brez ozira na intonacijo. V kratkih zlogih intonacije še niso razločevali. Troakcentski sistem Luke Milovanova je sprejel Vuk Karadžić za svoj slovar srbskega jezika.¹² Pri drugi izdaji slovarja je sodeloval lingvistično izobraženi Đuro Daničić, ki je ugotovil padajočo in rastočo intonacijo tudi v kratkih zlogih in dodal četrti akcent-ski znak, dvojni krativec za kratko padajoči akcent, enojni krativec, pa je ohranil za kratko rastoči poudarek.¹³

Vukova akcentuacija v slovarju je osnova za študij akcenta v štokavščini ter velik prispevek za študij slovanskega akcenta sploh. Prednost Vukovih zapisov akcenta je v tem, da je to delo opravil en sam človek, ki je imel izreden posluš za intonacije in ki se je pri tem oprl na eno samo narečje z določenim akcentnim sistemom, na govor v Tršiću ob Drini. S tem je bilo že v začetku izključeno kakršno koli mešanje akcent-skih sistemov iz različnih dialektov. Monolitnost v akcentnem sistemu je nato olajšala delo Đuru Daničiću, ki je v svojih »člankih« podal pregledno podobo knjižnega akcenta, kakor se nam kaže v samostalnikih, pridevnikih in glagolih.¹⁴ Vukova in Daničićeva določila glede knjižnega akcenta so sprejeli tudi hrvatski lingvisti, T. Maretić, Fr. Iveković in I. Broz.¹⁵

Z dunajskim dogovorom 1850 dosežena idealna enotnost srbskega in hrvatskega knjižnega jezika na vukovskih jezikovnih načelih je bila že v začetku nepopolna zaradi tega, ker je pri srbskih avtorjih že dominirala ekavska izgovarjava starega jata (B. Radičević in nato J. Jovanović, Đ. Jakšić idr.), srbska moderna pa je nato v celoti uveljavila šumadijsko-vojvodinsko narečje oz. njegov beograjski govor. Z drugačno usmeritvijo knjižnega jezika se je zrahljala tudi enotnost v akcentu knjižnega jezika. Poleg akcent-skih dublet iz vzhodnih narečij, ki sta jih priznavala že Daničić in Maretić, npr. *pletémo*, *čitámo*, *držítmo* (her-

¹¹ Luka Georgijević Milovanov, Opit k sličnorečnosti i slogomerju. Delo je napisano 1810, objavil pa ga je V. S. Karadžić 1835 v Pešti.

¹² Srpski rječnik, istolkovan njemačkim i latinskim riječima. Skupio ga i na svijet izdao Vuk Stefanović. U Beču 1818.

¹³ Primeri iz izdaje 1852: kŭća, pŕmtiti, žèna, rŭka.

¹⁴ Članke je objavljval v Slavische Bibliothek od 1856 dalje, nato v Glasniku Društva srpske slovesnosti in v Radu; JAZU je posebej izdala: Akcenti u glagola, 1896; Akcenti u imenica i pridjeva, 1915.

¹⁵ T. Maretić, Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika, Zagreb 1899; — I. Broz, Hrvatski pravopis, Zagreb 1892; — Rječnik hrvatskoga jezika. Skupili i obradili Dr. F. Iveković i Dr. I. Broz, U Zagrebu 1901.

ceg. *plētēmo*, *čītāmo*, *držīmo*) — *brojēci*, *držēci*, *hotēci*, *stojēci*, *želēci*, *budūci* (*herceg*, *bròjēci*, *držžēci*, *hòtēci*, *stòjēci*, *žèlēci*, *bùdūci*) se polagoma uveljavljajo še druge akcentske dvojnice iz vzhodnih narečij, npr. v Ristić-Kangrgovem slovarju *činōvnik*, *rēčnik*, *posētiti* idr.,¹⁶ kar Iveković-Brozov slovar akcentuira *činōvnik -ika*, *rjēčnik -ika*, *pòsjetiti*. Poleg vukovskih akcentov *u dogadāju*, *u govōru*, *u Osijēku*, *na kamēnu* itd. se danes uveljavlja akcent *u dōgadāju*, *u gōvoru*, *u Osijeku*, *na kāmenu*. Prav tako poleg klasičnega gen. mn. m *gradōvā*, *krajēvā* ali gen. mn. ž *oblāsti* zmaguje inovacija *grādōvā*, *krājēvā*, *ðblāsti*. Inovacije so se pokazale tudi v hercegovskem narečju, npr. *mēne*, *kōd mene* (vukovsko *mène*, *kod mène*), ki žive v zbornem jeziku ob klasičnih primerih. Gramatična literatura se je dolgo časa sprenevedala, dopuščajoč samo tiste akcente in tiste dublete, ki jih je predlagal Daničić in potrdil Martić. Da bi se spričo vse večje socialne vloge, ki jo ima knjižni jezik v naši družbeni ureditvi, rešila tudi akcentološka problematika, se je uprava RTV Zagreb 1956 posvetovala z uglednimi domačimi lingvisti o vprašanju akcentske norme. Komisija je sklenila, da se naj ohrani vukovska akcentuacija, dovoljeni pa so tudi dubletni akcenti večjih dialektičnih območij ter akcentske inovacije, ki niso v nasprotju z načeli novoštokavskega akcentskega sistema.¹⁷ Nadaljnja posvetovanja so sledila v komisiji za skupni pravopis in v pripravljanih posvetovanjih za slovar knjižnega jezika, ki naj bi izšel v redakciji obeh Matic.¹⁸ S tem je konzultacija o normi knjižnega akcenta zajela tudi vzhodno jezikovno območje.¹⁹

Končno naj še na kratko pojasnim, v kakšnem razmerju so s štokavsko akcentsko normo izposojenke iz tujih jezikov in kakšno je načelno razmerje med štokavskim in slovenskim knjižnim akcentom.

Najstarejše izposojenke, ki jih v štokavščini lahko akcentološko opazujemo, so besede iz cerkvene terminologije, izposojene iz grščine, latinščine in stare visoke nemščine, npr. štok. *pùtir*, *jevàndēlje*, *òltar -ára*, *črkva*, *pòst* < *potérion*, *euangélion*, lat. *altáre*, stvn. *altári*, gr. *kyriaké*, stvn. *kirihha*, stvn. *fasta*. Besede so pri nas rastoče intonirane, če je akcent v štokavščini premaknjen, padajoče pa, če je akcent štokavske besede na istem mestu kakor v originalni besedi.

¹⁶ Rečnik srpskohrvatskog i nemačkog jezika... Izradili Dr. phil. Svetomir Ristić i Jovan Kangrga, Beograd 1928.

¹⁷ Ljudevit Jonke, Književni jezik u teoriji i praksi, Zagreb 1964, str. 40.

¹⁸ Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika, I—II, Zagreb — Novi Sad 1967 (lat.); — Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika, I—II, Novi Sad — Zagreb 1967, III 1969, IV 1971 (cir.).

¹⁹ Prim. Lj. Jonke, Pravopisna komisija o akcentima, Jezik 1957, VI 1.

Turške izposojenke so razen redkih izjem vse rastoče intonirane in skoraj vse brez dolžin, čeprav dolgi samoglasniki v turščini niso redki in tudi odnos intonacije ter akcentskega mesta naših turcizmov do turških originalov ne ustreza vedno gornjemu pravilu o akcentuaciji štokavskih izposojenk. Akcentsko in kvantitetno razmerje turškega in srbohrvatskega knjižnega jezika bo treba šele raziskati.

Oksitonirane izposojenke iz zahodnoevropskih jezikov in besede iz znanstvenih terminologij so prilagodile svoj akcent štokavskim principom akcentuacije: štok. *šòfēr, magnetòfòn, palàtìn*, gen. *šòfèra, magneto-fóna, palatína* — fr. *chauffeur*, n. *Magnetophón*, n. *Palatín*, lat. *palatinus*. Izposojenke z akcentom na osnovi (na prvem zlogu v besedi) pa so v štokavščini pogosto padajoče intonirane, ker se glede akcentskega mesta izposojenka in originalna beseda ujemata: štok. *mājūr, lòkativ, sprínkler, vèstern, vèterhanzl* — madž. *major* (n. *Meierhof*), lat. *locus, locativus*, angl. *sprinkler, vestern*, n. *Wetterhahn* itd.

Razmerje med slovenskim in štokavskim akcentom je do neke meje podobno razmerju med čakavskim in štokavskim akcentom, vendarle samo do neke meje, kajti tudi v slovenščini so nastali akcentski premiki, ki niso skupni ne s čakavščino ne s štokavščino.

Prvi in najpogostnejši tip razmerja je ta, da je štok. akcent za en zlog bližje začetku besede: slov. *lopáta (lopáta)*²⁰, ponòs (*ponòs*), *kováč (kováč)*, *pastír (pastír)* — štok. *lòpata, pònos, kòváč, pàstír*. To akcentsko razmerje je posledica štokavskega premika akcenta.

V slov. tipu: *zlatò (zlató), mesò (mesó)* — štok. *zlàto, mèsò* itd. je razlika nastala zato, ker je slovenščina premaknila prvotni cirkumfleks na naslednji zlog.

S tipom: slov. *zvézda* — štok. *zvézda, zvižèzda* se oba jezika ujemata, ker je tudi slovenščina premaknila kratki akcent z zadnjega na predzadnji dolgi zlog.

Štok. primarni akcent se vsaj glede akcentskega mesta, pogosto pa tudi intonacijsko in kvantitetno, ujema s slovenskim: štok.: *bràdva, bràšno, crèolja, kàmèn, màti, mèsèc, skùta, škóla* itd.

Poprej je bilo rečeno, da je Vuk St. Karadžić izgradil svoj akcentski sistem na govoricu naselja Tršič v Podrinju. En avtor in en govor je Vukovi akcentuaciji zagotavljal enovitost in sistemskost, ki pa so jo kmalu potem začeli motiti vplivi narečnih akcentuacij in inovacije v hercegovskem narečju. Akcent slovenskega knjižnega jezika pa je kakor knjižni jezik sam sinteza različnih dialektičnih značilnosti. Slovensko jezikovno področje se načelno loči po tem, da imajo nekateri periferni dialekti

²⁰ V oklepajih je konvencionalna slovenska akcentuacija.

ekspiratorni, centralni pa v glavnem še muzikalni akcent. Jezik z muzikalnim akcentom je karakterističen tudi za Ljubljano, ki zaradi svoje politično-kulturne pomembnosti v slovenskem prostoru odločilno vpliva na knjižni jezik in njegovo akcentuacijo. Ta vpliv pa vendarle ni tako močan, da bi popolnoma izključil participacijo narečnih akcentuacij.

Niso pa samo vzhodni, štajerski govori, ki motijo enotnost naglaševanja v slovenskem knjižnem jeziku. Enotnosti ni niti med gorenjskimi in dolenskim govori, da primorskih posebnosti v akcentu ne omenjam. Poskus A. Breznika v 50-ih letih, da bi akcent centralnih slovenskih govorov postal edina norma v knjižnem jeziku za celotno jezikovno območje, ni uspel. Do približno izenačenega akcenta v knjižnem jeziku je vsekakor še daleč, vendar pa ne predaleč, kajti moderna komunikacijska sredstva, kakor so tisk, gledališče, radio, televizija, šola, društveno in organizacijsko delo, novi način življenja in dela v tovarnah, delavnicah, zadrugah, gospodarskih organizacijah in uradih naglo izglajuje razločke tudi v akcentu, čeprav je akcent eden najbolj trdoživih elementov v jeziku. Vpliv Ljubljane kot gospodarskega, političnega in kulturnega središča slovenskega jezika je odločilen, moramo pa računati tudi z odporom paralelnih središč, ki se z naglo rastjo mesta oblikuje v Mariboru na vzhodu in v Kopru na zahodu. Ne moremo pa zamolčati niti vpliva štokavskega akcenta, ki se po javnih občilih prenaša v slovenščino, npr. *demokracija, televizija* za slov. *demokracija, televizija* itd.

РЕЗЮМЕ

Праславянское ударение пережило в словенском и сербохорватском языках за более чем тысячу лет самостоятельного развития довольно большую дифференциацию. Оба языка в части своих диалектов потеряли интонацию и количество, словенский язык только в ударных слогах, а сербохорватский также и в заударных слогах. В части штокавских диалектов с передвижением ударения начиная с 15 столетия возникла восходящая интонация наряду с первичной нисходящей. Ударения штокавского литературного языка записываются при помощи четырех знаков (двумя для нисходящей и двумя для восходящей интонации, на долгих и кратких слогах), впервые употребленных Вуком Ст. Караджичем в Сербском словаре (Српски рјечник 1818 и 1852), а в наше время они являются общепризнанными в хорватском и сербском языкознании. В научной записи и словенский язык использует тонемичные знаки. Словенский и сербохорватский языки занимают своими акцентными системами особое место среди славянских языков.